

Marian Łysiak

Materiały do dziejów szpitalnictwa toruńskiego w okresie międzywojennym 1920-1939

Rocznik Toruński 32, 215-228

2005

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Materiały do dziejów szpitalnictwa toruńskiego w okresie międzywojennym 1920–1939

Marian Łysiak

Toruń po przeszło stuletniej przynależności do państwa pruskiego dopiero w dniu 18 I 1920 r. wrócił ponownie do macierzy. Według spisu ludności miasto liczyło w tym czasie 37 356 mieszkańców¹.

Pod względem sanitarnym i ochrony zdrowia sytuacja w mieście pozostawiała wiele do życzenia. Spowodowane to było całkowitym zaniedbaniem porządkowo-sanitarnym w latach wojny. Szkody objęły m.in. szpitalnictwo toruńskie. Po 1920 r. musiało ono jednak sprostać awansowi miasta do rangi stolicy województwa pomorskiego². Do zadań najważniejszych należało wznowienie działalności lecznicy najbardziej z miastem związanej, a mianowicie – Szpitala Miejskiego.

Publiczny Szpital Miejski

Ten rodzaj szpitala przywrócony został w nawiązaniu do tradycji sięgającej 1881 r.³ Oficjalne powołanie nastąpiło na podstawie art. 5. rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 22 III

¹ *Książka Adresowa miasta Torunia wg stanu z czerwca 1936 r.*, wyd. M. Reinke, Toruń 1936, s. 6.

² J. Serczyk, *Wspomnienia o Toruniu z czasów drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, Toruńskie Towarzystwo Kultury, Toruń, 1982, s. 7–10.

³ Archiwum Państwowe w Toruniu; Akta miasta Torunia okresu międzywojennego (dalej: AMTD), sygn. 1224.

1928 r. dotyczącego powoływania zakładów leczniczych (DzU nr 38 poz. 382). Publiczny Szpital Miejski stanowił integralną jednostkę organizacyjną Zarządu Miejskiego w Toruniu. Jego działalność regulowana była własnym statutem i oddzielnym budżetem wyłączonym z ogólnego budżetu administracyjnego miasta⁴. W myśl art. 8. cytowanego wyżej rozporządzenia szpital zobowiązany był do leczenia i pielęgnacji lub obserwacji lekarskiej każdej zgłaszającej się doń osoby, a także skierowanych przez urzędy lub instytucje publiczne. Zainteresowani mogli również korzystać z leczenia szpitalnego „bez względu na przynależność państwową lub gminną, wyznanie, stan majątkowy i zawód, skoro tylko dyrektor stwierdzał potrzebę umieszczenia w szpitalu”. Szpital zobowiązany był też dostarczyć każdemu „leków, pożywienia i pomieszczenia, a w razie śmierci pokryć – wobec braku innych osób – koszty zwykłego pogrzebu”. Organem uchwalającym i opiniodawczym była Rada Szpitala⁵. Od roku 1921 obowiązki dyrektora szpitala podjął dr med. Zdzisław Dandelski, specjalista z chirurgii i ortopedii, który był również ordynatorem oddziału chirurgicznego⁶. Szpital dysponował następującymi oddziałami: chirurgicznym, położniczo-ginekologicznym, chorób wewnętrznych, chorób zakaźnych, chorób dziecięcych, chorób uszu, gardła i nosa, chorób oczu, dla nieuleczalnie chorych.

Szpital miał własną aptekę, gabinet rentgenowski⁷, pracownię analityczną, zakład elektroterapii oraz tzw. samochodową karetkę sanitarną⁸. Na terenie szpitala działały dwie przychodnie i dwie poradnie: przychodnia dla gminno-chorych i pracowników doraźnych, przychodnia przeciwweneryczna, poradnia przeciwjaglicza, poradnia przeciwgruźlicza. Oddział chirurgiczny w chwili przejęcia go przez władze polskie zlokalizowany był w tzw. budynku czerwonym przy ul. Przed-

⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu, AMTD, sygn. 1224.

⁵ AMTD, sygn. 6124, 6125.

⁶ AMTD, sygn. 1224; R. Dzierzanowski, *Słownik Chronologiczny Dziejów Medycyny i Farmacji*, Warszawa 1983, s. 292; M. Łysiak, *Stowarzyszenia Lekarskie w Toruniu do roku 1952*, Biuletyn Kujawsko – Pomorskiej Okręgowej Izby Lekarskiej nr 5, 1991.

⁷ *Rocznik Statystyczny Zarządu Miejskiego w Toruniu, Rok 1935*, Toruń 1936, s. 65; Czynności aparatów leczniczych, wykonano: 1297 prześwietleń rentgenowskich, 1771 zdjęć rentgenowskich, 790 naświetlań promieniami rentgena.

⁸ *Ibid.*, s. 66. Ogółem w roku 1935 korzystano z karetki samochodowej 1482 razy, w tym: 603 mężczyzn, 677 kobiet, 202 dzieci.

z zamcze 10. Liczył wtedy 31 łóżek. Wobec tego, że sala operacyjna znajdowała się w innym budynku i nie odpowiadała wymogom ówczesnej chirurgii, zdecydowano się wybudować zupełnie nowe pomieszczenia, gdzie mieścić się oddział chirurgiczny. Od roku 1933 do zakresu działania oddziału chirurgicznego należało również leczenie chorób ginekologicznych. 1 V 1937 r. oddział chirurgiczny przeniesiony został z ul. Przedzamcze do budynku byłego Szpitala Sióstr Diakonisek przy ul. Batorego 17 w dzielnicy Mokre⁹. Liczba łóżek zwiększyła się do 56. Oddział położniczo-ginekologiczny powstał jako samodzielna jednostka w 1933 r. i mieścił się przy ul. Przedzamcze nr 10. Do 1933 r. funkcję lekarza akuszera pełnił dr med. Emil Swinarski, ówczesny ordynator oddziału wewnętrznego. W roku 1936 oddział przeniesiony został do baraku budynku przylegającego do ul. Wielkie Garbary, który został przygotowany specjalnie dla potrzeb oddziału położniczego. W roku 1937 przeprowadzony został gruntowny remont budynku czerwonego przy ul. Przedzamcze, gdzie ostatecznie powstał nowoczesny oddział ginekologiczno-położniczy z 56 łózkami. Ordynatorami tego oddziału byli kolejno: w latach 1933–1934 dr med. Józef Czyżak, od roku 1935 dr med. Eugeniusz Turyna.

Oddział chorób wewnętrznych mieścił się do 1 V 1937 r. w dwóch budynkach frontowych przy ul. Przedzamcze. Liczył wtedy 29 łóżek. Od roku 1934 liczba łóżek zwiększyła się do 64. Dodatkowo utworzono dwie sale dla psychicznie chorych. 1 V 1937 r. oddział przeniesiony został do byłego Szpitala Sióstr Diakonisek przy ul. Batorego 17, gdzie dysponował już 45 łózkami. Ordynatorami oddziału byli kolejno: w latach 1920–1934 dr med. Emil Swinarski, a od roku 1935 dr med. Leon Konkolewski. Pod ich opieką pozostawał również oddział zakaźny. Wenerycznie chore kobiety leczono w Lecznicy Wojewódzkiej przy ul. Wałdowskiej 25, prowadzonej przez Zgromadzenie Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej pod lekarską opieką dr med. Ottona Steinborna, specjalisty w chorobach skóry.

Oddział chorób dziecięcych mieścił się w baraku przy ul. Wielkie Garbary i dysponował 17 łózkami. Do roku 1931 pozostawał pod

⁹ K. Przybyszewski, *Problemy zdrowia i opieki społecznej w Toruniu w latach 1920–1939*, Rocznik Toruński, t. 13, 1978, s. 96–97.

opieką ordynatora oddziału wewnętrznego dr. med. E. Swinarskiego. W roku 1931 konsultantem oddziału został specjalista pediatra przybyły z Kliniki Dziecięcej w Krakowie dr w. lek. Marian Skowroński (1900–1979), tworząc pierwszy w mieście samodzielny oddział dziecięcy. W roku 1935 liczył on 12 łóżek¹⁰.

Oddział chorób uszu, gardła i nosa funkcjonował początkowo w ramach oddziału wewnętrznego. Chorymi zajmował się specjalista laryngolog pełniący funkcję konsultanta dr med. Wacław Wrembel. W roku 1937 oddział, przeniesiony do pomieszczeń po oddziale zakaźnym, otrzymał status samodzielnego oddziału. Jego ordynatorem był dr med. Wacław Wrembel (1877–1948).

Oddział chorób oczu powstał 1 V 1937 r. Do tego czasu chorzy przebywali również na oddziale wewnętrznym. Ich leczeniem zajmował się specjalista – konsultant dr med. Albert Szaad. Oddział urządzono w byłym budynku oddziału zakaźnego przy ul. Przedzamcze. Do dyspozycji oddano 4 łóżka.

Oddział dla nieuleczalnie chorych powstał w roku 1937 w pomieszczeniach przy ul. Przedzamcze 10, mając do dyspozycji 20 łóżek. Opiekę nad nimi sprawował jeden z lekarzy asystentów oddziału położniczo-ginekologicznego.

Tabela 1

Liczba łóżek w Publicznym Szpitalu Miejskim w Toruniu w poszczególnych latach¹¹

Lata	Liczba łóżek	Liczba mieszkańców
1920–1921	125	37 356
1927–1933	210	54 280
1934–1937	212	63 927
1938	240	–

¹⁰ M. Łysiak, *Skowroński Marian, Józef (1900–1979)*, [w:] *Słownik Biograficzny Zasłużonych Pediatrów*, z. 1, pod red. E. Wilkoszewskiego, Warszawa 1985, s. 111–113; M. Łysiak, *Doktor wszech nauk lekarskich Marian Józef Skowroński, autor pierwszego podręcznika ziołolecznictwa dla dzieci (1900–1978)*, *Wiadomości Lekarskie* XLI/2, 1988, s. 141–143.

¹¹ *Wykaz statystyczny miasta Torunia za czas od 18 stycznia 1920 do 31 grudnia 1923*, oprac. Wydział Statystyczny Magistratu Miasta Torunia, Toruń 1924, s. 16–17.

Tabela 2

Ruch chorych w latach 1920–1923 i w roku 1935 w poszczególnych grupach zachorowań

Rok	1920	1921	1922	1923	1935
Ogółem chorych przyjęto	1150	1426	1218	1226	3282
z tych zwolniono jako:					
a. wyleczonych	602	–	701	662	1792
b. polepszonych	397	–	340	409	1110
c. nie wyleczonych	13	–	21	24	73
zmarło	138	–	156	131	217
pozostało nadal w leczeniu	–	–	–	–	90

Szpital Dobrego Pasterza

Wojewódzka Lecznica Dobrego Pasterza rozpoczęła swą działalność od listopada roku 1921 w budynku po dawnym oddziale zakaźnym Szpitala Wojskowego przy ul. Wałdowskiej (obecnie Marii Curie-Skłodowskiej). Ośrodek ten utworzony został z inicjatywy Pomorskiego Towarzystwa Opieki Moralnej nad Dziewczętami i Kobietami¹². Członkami założycielami Towarzystwa byli między innymi dr med. Otton Steinborn (1868–1936) oraz dr med. Władysław Trzaska (1861–1944)¹³, ówczesny dyrektor Wojewódzkiego Urzędu Zdrowia, jako prezes, oraz starosta krajowy dr med. Józef Wybicki za akceptacją władz wojewódzkich i miejskich. Dyrektorem szpitala został dr Zenon Żabiński – lekarz policyjny, lekarzem zakładu dr med. Otton Steinborn, poprzednio lekarz policyjny¹⁴, a od 1 IV 1927 r. dr med. Kazimierz Kozłowski.

¹² *Rocznik Statystyczny Zarządu Miejskiego w Toruniu. Rok 1935*, s. 65; W. Ryzynkowski, *Samarytanka od Dobrego Pasterza*, Studia Pelplińskie, t. 32, 2002, s. 253–260; tenże, *Szpital Dobrego Pasterza w Toruniu i jego wpływ na ewolucję Zgromadzenia Sióstr Pasterek*, *Nasza Przeszołość*, t. 98, 2002, s. 503–529; tenże, *Szpital Dobrego Pasterza – o działalności opiekuńczej Zgromadzenia Sióstr Pasterek w Toruniu w okresie międzywojennym (1920–1939)*, Meritum. Magazyn Lekarzy Kujawsko-Pomorskiej OiL nr 1, 2005, s. 17–18.

¹³ K. Kozłowski, *Szpital Dobrego Pasterza w Toruniu. Jego dzieje, zadania i stan obecny*, Toruń 1930.

¹⁴ Archiwum Państwowe w Toruniu, Akta Rodziny Steinbornów, sygn. 4; M. Wojcie-

Pielęgnacją chorych, czynnościami administracyjnymi i gospodarczymi zajęły się siostry ze Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej powołanego przez Marię Karwowską (1865–1935)¹⁵. Ich głównym zajęciem była praca nad poprawą zaniedbanych moralnie kobiet w domach misyjnych poprzez przygotowanie ich do pracy zawodowej oraz pielęgnacja wenerycznie chorych kobiet w szpitalach.

W listopadzie roku 1928 Towarzystwo Opieki Moralnej nad Dziewczętami i Kobietami rozwiązało się na skutek trudności finansowych, przekazując lecznicę na własność Zgromadzeniu Sióstr Pasterek, które ponosiło znaczną część wydatków na utrzymanie zakładu. Wobec braku funduszy stałych podstawą materialną istnienia zakładu był dochód z opłat za leczenie i utrzymanie chorych. Od marca 1929 r. opłata taka została zatwierdzona przez Pomorski Wojewódzki Urząd Zdrowia w kwocie 6 zł za dobę. Koszty ponosiły magistraty, gminy i urzędy, które kierowały chore do lecznicy. Wykłady dla sióstr z zakresu wenerologii, anatomii, higieny itp. prowadzili początkowo dr med. Władysław Trzaska i dr med. Władysław Stanisławski, a potem dr med. K. Kozłowski. 31 I 1930 r. lecznica przemianowana została na Szpital Dobrego Pasterza. Zatwierdzone zostały również przez wojewodę statut i regulamin szpitala. Stanowisko dyrektora przypadło Kazimierzowi Kozłowskiemu. Szpital z 70 łózkami przeznaczony był do wyłącznego leczenia kobiet wenerycznie chorych (40 na kiłę i 30 na rzeżączkę)¹⁶. Placówka obejmowała opieką teren województwa pomorskiego oraz sąsiadujące powiaty województw przyległych.

chowski, *Ottón Steinborn (1868–1936) lekarz, działacz narodowy i społeczny*, [w:] *Wybitni ludzie dawnego Torunia*, pod red. M. Biskupa, Warszawa-Poznań-Toruń 1983, s. 269; W. Rozynekowski, *Początki Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej w Toruniu we wspomnieniach dr Heleny Steinbornowej*, *Studia Pelplińskie*, t. 30, 2000, s. 273–277.

¹⁵ W. Rozynekowski, *Karłowska Maria (1865–193)*, założycielka Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej, [w:] *Toruński Słownik Biograficzny*, pod red. K. Mikulskiego, t. 2, 2000, s. 127–129; tenże, *Sprawozdanie Zgromadzenia Sióstr Pasterek od Opatrzności Bożej do Torunia w 1920 roku w świetle dokumentów*, *Rocznik Toruński*, t. 27, 2000, s. 159–166.

¹⁶ M. Wojciechowski, *W czasach drugiej Rzeczypospolitej (1920–1939)*, [w:] *Toruń dawny i dzisiejszy. Zarys dziejów*, pod red. M. Biskupa, Warszawa-Poznań-Toruń 1983, s. 445.

Szpital Dobrego Pasterza był lecznicą prywatną o charakterze publicznym. Nieruchomość, na której się mieścił, wydzierżawiona była od prywatnego właściciela. Przychodni ani apteki szpital nie prowadziła. Poza budynkiem mieszkalnym dla siostr pasterek, w którym była sala wykładowa, były zabudowania gospodarcze.

Na utrzymaniu szpitala pozostawało stale 5–8 kobiet dziennie, rekonwalescentek lub po ukończeniu kuracji, lecz nie mających środków do życia ani pracy lub przytułku poza szpitalem.

W leczeniu kiły stosowano 10% Bismutum subnitricum im. Natomiast w przypadkach rzeżączki podawano docewkowo 0,5% sol. Argenti Nitrici oraz dezynfekowano pochwy (Kalii hypermanganici, Hg. oxycyan., Zinc. chlorati, Acet. pyrolignos, HgCl₂, itp.), w ulcera molli – miejscowo antyseptyki (iodoform, acidum carboolicum itp.). Efekty leczenia oceniane były badaniem mikroskopowym (2 razy w tygodniu) oraz odczynem Wassermana wykonywanym przez dr. med. Stanisława Kaczyńskiego w Państwowym Zakładzie Higieny w Toruniu. Jednym z ważnych osiągnięć dyrektora dr. med. Kazimierza Kozłowskiego oprócz liczby wyleczonych pacjentek było wydanie podręcznika chorób wenerycznych i skórnych, który doczekał się 8 wydań.

W lipcu roku 1935 z powodu ciągle dużej zachorowalności na choroby weneryczne Zarząd Miejski uruchomił Przychodnię Przeciwweneryczną przy Publicznym Szpitalu Miejskim. Liczba chorych leczonych w Wojewódzkiej Lecznicy Dobrego Pasterza w okresie od 1921 do 1929 r. wahała się od 32 w 1921 r. do 469 w 1925 r. i 394 w 1929 r.¹⁷

W mieście działały poza tym jeszcze inne lecznice prywatne, jak Klinika Chorób Kobięcych i Chirurgicznych dr. med. Izzydora Brejskiego przy pl. Św. Katarzyny 4, Klinika Chirurgiczna dr. med. Adolfa van Huellena przy Rynku Staromiejskim 5, Klinika Chorób Kobięcych i Chirurgicznych dr. med. Kazimierza Tarnowskiego przy ul. Mostowej 11 oraz Klinika Chirurgiczna przy ul. Łazarza 8 (obecnie Leona Szumana), którą zbudował dr med. Leon Szuman – wybitny chirurg toruński zwany „Pomorskim Mikuliczem”¹⁸. Po jego odejściu kierownictwo Kliniki objął w roku 1918 dr med. Zdzisław Dandelski.

¹⁷ K. Kozłowski, op. cit., s. 22.

¹⁸ E. Sieńkowski, *Dr Leon Szuman (1852–1920)*, Archiwum Historii Medycyny, t. 47, 1984, s. 137.

Bardzo nowoczesnym zakładem leczniczym była zbudowana i kierowana przez dr. med. Józefa Czyżaka Klinika Chorób Kobięcych i Położnictwa przy ul. Legionów 15.

Wojskowy Szpital Okręgowy w Toruniu

Poważną rolę w rozwoju lecznictwa zamkniętego Torunia odegrał Wojskowy Szpital Okręgowy, w którym leczeni byli również chorzy cywilni. Prusy, po zwycięskiej wojnie nad Francją w roku 1871, podjęły budowę umocnień strategicznych na wschodnich rubieżach swego imperium. Znaczące kontrybucje wojenne pozwoliły zbudować również bazę szpitalną. Zanim przystąpiono do jej realizacji, wcześniejszy budynek „złoty” szpitala dla wojska funkcjonował od 1830 r. przy ul. Jęczmiennej. W obiekcie tym przez wiele lat mieściły się: oddział wewnętrzny, neurologiczny, dermatologiczny oraz pracownia radiologiczna i gabinet fizykoterapii. Budynek „czerwony” zbudowano w 1887 r. Ulokowano tam oddział chirurgiczny z salą operacyjną.

Gdy 18 I 1920 r. na mocy postanowienia traktatu wersalskiego wkroczyły do Torunia oddziały Wojska Polskiego, obiekty szpitalne przejęte zostały przez polskie władze wojskowe. Początkowo przejęty szpital miał charakter cywilno-wojskowy. Urządzono tam oddziały: chirurgiczny, wewnętrzny, laryngologiczny, oczny, dermatologiczny i zakaźny, uruchomiono laboratorium i pracownię rentgenowską. Personel lekarski i pielęgniarski rekrutowano spośród przybyłych z różnych stron Polski. Szpital nazywano oficjalnie 1 Wojskowym Szpitalem Okręgowym, jednak już pod koniec roku 1921 nazwa została zmieniona na 8. Wojskowy Szpital Okręgowy (WSO). Jego komendantem został płk lek. Franciszek Białokur. Przy szpitalu zorganizowana została tzw. Kadra Zapasowa. Dowództwo nad nią sprawowali płk lek. Łubieński, a następnie płk lek. Zygmund Gilewicz i ppłk lek. Marian Dietrich¹⁹.

¹⁹ E. Wojtarowicz, J. Witkowski, *Zarys działalności Wojskowego Szpitala Okręgowego w Toruniu (lata 1920–1939 i 1945–1975)*, Biuletyn dydaktyczno-naukowy Służby Zdrowia Pomorskiego Okręgu Wojskowego, t. 2, 1975, s. 4.

W roku 1923 uruchomiony został oddział ginekologiczno-położniczy. Ordynatorem oddziału został ppłk lek. Leopold Rudke, a po nim dr med. Józef Czyżak. Tego samego roku rozwiązano Szpital Sezonowy w Ciechocinku i przemianowano go na filię 8. Wojskowego Szpitala Okręgowego w Toruniu. W 1924 r. komendantem 8. WSO został ppłk lek. Piestrzyński²⁰. W okresie jego kadencji wyremontowano i nowocześnie wyposażono oddziały: ginekologiczno-położniczy i chirurgiczny. Tym ostatnim kierowali kolejno płk dr med. Tadeusz Sokółowski (późniejszy profesor Akademii Medycznej w Szczecinie) oraz mjr dr med. Jan Korczakowski. W 1925 r. na stanowisko komendanta szpitala powołano ppłka dra med. Zygmunta Gilewicza²¹. W okresie tym podjęto intensywne działania organizacyjne, leczniczo-profilaktyczne oraz szkoleniowe.

Celem odciążenia szpitala z działalności ambulatoryjnej zorganizowano przy ul. św. Łazarza (obecnej ul. Leona Szumana) Przychodnię Przyszpitalną. Założono również spółdzielcze ognisko podoficerskie, urządzono place sportowe oraz miejsca do gier i zabaw. W ramach działalności szkoleniowej zorganizowano 3-miesięczne kursy dla pielęgniarek, uzupełniając w ten sposób ciągle małą kadrę personelu średniego.

Do kolejnej reorganizacji szpitala doszło w 1926 r. Działający w Bydgoszczy Szpital Garnizonowy przemianowano na filię Szpitala Okręgowego w Toruniu. W 1927 r. ponownie reaktywowano Szpital Garnizonowy w Bydgoszczy, aby ostatecznie zlikwidować go w 1928 r. W roku tym rozwiązano również 8. Batalion sanitarny działający przy 8. WSO²².

Kolejna zmiana na stanowisku komendanta szpitala nastąpiła w roku 1929, kiedy to objął je ppłk lek. Bolesław Błazejewski²³. Szpital dysponował wówczas 500 łózkami. Oprócz działalności podstawowej na plan pierwszy wysunęła się działalność szkoleniowa obejmująca kadrę lekarską oraz rezerwową. W roku 1931 płk dr med. T. Sokółowski

²⁰ Ibid., s. 5.

²¹ Ibid.

²² Ibid., s. 6.

²³ Ibid.

ski – ordynator oddziału chirurgicznego, po zwiedzeniu Szpitala Wypadkowego profesora Lorenza Böhlera w Wiedniu przeniósł wiele doświadczeń na grunt chirurgii toruńskiej. Przetłumaczył też na język polski znakomity podręcznik profesora Böhlera dotyczący chirurgii urazowej i wydał go w Toruniu.

Do roku 1934 zrealizowano również idee budowy domów wypożyczynkowych dla kadry zawodowej i członków ich rodzin. W okresie tym wybudowano 4 domy w Cetniewie i tyle samo w pobliskich Czernewicach.

W latach 1934–1938 8. WSO kierował płk dr med. Leopold Rudke, ordynator Oddziału Ginekologiczno-Położniczego. Wobec narastającego zagrożenia wojną rozpoczęto przygotowania do realizacji zadań mobilizacyjnych wynikających z ogólnych planów wojskowych. Okres ten przyniósł nowy dorobek organizacyjny i fachowy²⁴. Komendantem kadry zapasowej mianowano ppłka lek. Mariana Dietricha. Pełnił on równocześnie obowiązki zastępcy komendanta szpitala. Kadra zapasowa 8. WSO stanowiła ośrodek mobilizacyjny wszystkich formacji sanitarnych organizowanych na wypadek wojny na terenie Dowództwa Okręgu Korpusu VIII.

Kolejna zmiana na stanowisku komendanta 8. WSO nastąpiła pod koniec roku 1938. Funkcję tę objął ppłk. dr med. Walerian Jaworski i pełnił ją do wybuchu wojny²⁵.

Szpital dysponował w tym czasie 460 łózkami według następującego przydziału²⁶:

Oddział ginekologiczno-położniczy – ordynator ppłk. lek. L. Rudke,	
następnie dr med. Józef Czyżak	– 50 łózek
Oddział wewnętrzny – ordynator mjr lek. Adam Pławiński, następnie	
mjr lek. med. Tadeusz Orzechowski	– 100 łózek
Oddział chirurgiczny – ordynator płk. dr med. Tadeusz Sokołowski,	
następnie mjr dr med. Jan Antoni Korczakowski	– 100 łózek
Oddział neurologiczny – ordynator mjr dr med. Stefan Bogusławski	
	– 30 łózek

²⁴ Ibid., s. 7.

²⁵ Ibid.

²⁶ Ibid., s. 7–8.

Oddział oczny – ordynator płk. lek. Albert Szaad, następnie mjr lek. Henryk Chyrczakowski – 30 łóżek

Oddział laryngologiczny – ordynator mjr lek. Jan Kowalski – 30 łóżek

Oddział dermatologiczny – ordynator ppłk. dr med. Tadeusz Wróblewski, następnie mjr dr med. Jan Pęski – 50 łóżek

Oddział zakaźny usytuowano na Bydgoskim Przedmieściu przy ul. Koszarowej (obecnie Broniewskiego). Kierowali nim lekarze wyznaczani na określony czas – 50 łóżek

Funkcjonował również Oddział zamknięty dla więźniów wojskowych na 20 łóżek.

Laboratorium analityczne i bakteriologiczne zajmowało jedno skrzydło budynku plutonu gospodarczego. Kierowali nim kolejno: mjr lek. Waclaw Rymkiewicz, kpt. lek. Leon Studziński i kpt. lek. Jerzy Morawiecki.

Gabinet rentgenowski zajmował pomieszczenia w „żółtym budynku” na parterze. Kierowali nim: mjr lek. Stefan Smoleński, kpt. lek. Ernest Matuszek i kpt. dr med. Marian Mroczkowski. Gabinet ten należał do lepiej wyposażonych. Już od roku 1921 dysponował apartamentem rentgenowskim amerykańskim typu „Victor” umożliwiającym wykonywanie zdjęć kostnych.

W szczególnie trudnej sytuacji znalazł się 8. WSO w Toruniu wobec zadań związanych z przygotowaniami do wojny obronnej 1939 r. Armia „Pomorze”, na rzecz której działać miał szpital, nie miała do 1 września żadnych zakładów leczniczych ani składnic sanitarnych. Już 23 sierpnia przystąpiono do ewakuacji pociągami do Brzeźcia wszystkich nadających się do transportu chorych²⁷. 27 sierpnia powiększono ilość łóżek z 450 do 900. Z tej liczby 450 łóżek umieszczono w 8. WSO w Toruniu, a pozostałe w filii w Ciechocinku.

Organizowanie szpitali wojennych rozpoczęto w Toruniu na bazie 8. WSO²⁸. W czasie od 26 do 28 sierpnia pod dowództwem płka lek.

²⁷ Ibid., s. 8.

²⁸ E. Wojtarowicz, J. Witkowski, *Zarys działalności Wojskowego Szpitala Okręgowego w Toruniu (lata 1920–1939 i 1945–1975)*, t. 2, s. 3–4; S. Sucharski, *Służba Zdrowia Armii Pomorze (1–6 września 1939 roku)*, Przegląd Lekarski, R. 34, 1977, nr 1, s. 68–85. R. Wankiewicz, *Służba Zdrowia Wojska Polskiego w bitwie nad Bzurą*, Przegląd Lekarski, R. 41, 1984, nr 1, s. 69.

Jana Kumelowskiego utworzone zostały Szpital Wojenny nr 801, Szpital Wojenny nr 802 pod dowództwem ppłka dra med. Jana Pęski w Ciechocinku oraz Szpital Wojenny nr 803 pod dowództwem mjr dr. med. Kazimierza Marzinka w Toruniu.

Kierownictwo szpitala objął ppłk lek. Eugeniusz Krawczyk. Ewakuacja szpitala rozpoczęła się 4 września. Szpital nr 801 skierowano do Dublan koło Lwowa²⁹, nr 802 do Włocławka, a nr 803 do Pińska na Polesiu.

Zmobilizowano również 3 szpitale polowe oraz jeden pociąg sanitarny, którego nie zdołano wprowadzić do akcji³⁰. W szpitalu toruńskim pozostało jedynie 19 ciężko rannych nie nadających się do transportu, nad którymi opiekę powierzono lekarzom cywilnym, dr. Szymańskiemu i dr. med. Zenonowi Ziółkowskiemu³¹.

Dnia 9 września rozpoczęła się jedna z największych bitew wojny obronnej – bitwa nad Bzurą. 8. WSO rozwinął się w Żychlinie i najbliższej okolicy. W dziewięciu punktach rozmieszczonych było łącznie 1850 rannych. Szczególnie intensywnie pracowali chirurdzy 83 Samodzielnego Zespołu Chirurgicznego: Ludwik Błazek i Wiktor Degga³². W bitwie uczestniczył, dowodząc jednym z batalionów Obrony Narodowej, późniejszy komendant szpitala jenieckiego w Błoniu dr med. Wojciech Jedlina-Jacobson (1885–1961)³³. 17 września po udzieleniu pomocy 2950 rannym szpital włączony został do 802 Szpitala Wojennego, który ostatecznie ulec musiał Wehrmachtowi.

²⁹ J. Kumelowski, *Relacje na temat Szpitala Wojennego nr 801*, Centralne Archiwum Wojskowe, II/319. M. Łysiak, *Szkice biograficzne wojennego pokolenia lekarzy toruńskich 1939–1945*, Toruń 2001, s. 101–106.

³⁰ S. Sucharski, op. cit., s. 83.

³¹ M. Łysiak, *Dr med. Zenon Ziółkowski zastużony peditra, społecznik i miłośnik sztuki (1908–1977)*, Kalendarz Bydgoski, R. XXI, 1988, s. 143–145; M. Łysiak, E. Latos, *Ziółkowski Zenon*, [w:] *Słownik Biograficzny Zastużonych Peditrów*, z. 2, pod red. E. Wilkoszewskiego, Warszawa 1990, s. 189–192.

³² T. Brzeziński, W. J. Rudkowski, *Chirurgia i chirurdzy polscy w latach II wojny światowej. Zarys Dziejów Chirurgii Polskiej*, pod red. W. Noszczyka, Warszawa 1989, s. 331.

³³ S. Krasucki, *Lekarz, pisarz, żołnierz, patriota mjr Wojciech Jedlina-Jacobson (1885–1961)*, Rocznik Toruński, t. 19, 1990, s. 145–146; T. Norożny, *Kampania wrześniowa w moich wspomnieniach*. Bydgoskie Zeszyty Lekarskie, nr 1, 1986, s.31; A. Paczkowski, *Ankieta cichociemnego*, Warszawa 1984, s. 36–39.

Najtrudniejszy był jednak ostatni etap walk, 19–22 września, w którym pozostałe oddziały armii „Poznań” i „Pomorze” usiłowały przedrzeć się do Warszawy. Zwłaszcza w ostatnim dniu nie miał już ani kto, ani czym udzielać pomocy rannym. Część rannych dotarła do Warszawy. W dniach tych poległo dalsze 6 tysięcy żołnierzy, a ponad 10 tysięcy odniosło rany. Na polu walki pozostało na zawsze wielu lekarzy.

Losy wojenne personelu 8 WSO w Toruniu miały swój dramatyczny epilog. Część jego załogi znalazła się w obozach jenieckich, „część po opuszczeniu ojczyzny walczyła na różnych frontach II wojny światowej, wreszcie część w wyniku terroru zginęła w obozach koncentracyjnych”. Należeli do nich kpt lek. Tadeusz Czaja (1910–1943), mjr rez. dr med. Józef Czyżak (1897–1939), mjr dr med. Jan Korczakowski (1894–1940), mjr lek. Tadeusz Orzechowski (1893–1940) i ppik lek. Władysław Wojsym-Antoniewicz (1871–1941)³⁴.

Okres międzywojenny był dla szpitalnictwa toruńskiego czasem rozbudowy i reorganizacji. Jednym z ważniejszych zadań było między innymi zabezpieczenie opieki dla zakaźnie chorych, jako że problemy te nasilała duża migracja ludności powracającej ze zsyłek i wojny. O takie oddziały zabiegał Naczelny Nadzwyczajny Komisariat do Walki z Epidemiami kraju, a lokalnie władze administracyjne szpitali toruńskich.

Większość szpitali w Polsce w tym czasie pozostawała pod zarządem samorządowym (42%) i ubezpieczalni społecznych (31,3%). Pozostałe były własnością osób prywatnych i związków religijnych (16%) oraz państwa (10,7%). Odpowiednikami toruńskimi tych mecenatów były 3 główne lecznice: Publiczny Szpital Miejski – pozostający pod zarządem miasta, szpital Dobrego Pasterza – kierowany przez związek wyznaniowy i Wojskowy Szpital Okręgowy jako jednostka wspierana ze środków państwowych. Dość liczne kliniki pozostawały w rękach prywatnych.

Gospodarka szpitali opierała się głównie na zasadzie samowystarczalności, ponieważ dotacje samorządów czy państwa były nikłe.

³⁴ M. Łysiak, *Szkice biograficzne wojennego pokolenia lekarzy toruńskich 1939–1945*, wyd. drugie, Toruń 2001, s. 19, 62–65, 68–70, 71–73, 83–84.

Wprowadzenie w szpitalach trzech kategorii opłat tylko w niewielkim stopniu wpłynęło na zwiększenie środków finansowych szpitali.

Na szczególne wyróżnienie zasłużyły Publiczny Szpital Miejski i Wojskowy Szpital Okręgowy³⁵. O ile pierwszy z nich wyróżniał się wyspecjalizowaną kadrą oraz nowoczesnym wyposażeniem sal operacyjnych, aparaturą rentgenowską i elektrokardiograficzną itp., o tyle drugi, dorównujący pierwszemu poziomem fachowym i wyposażeniem, dźwigał również ciężar obowiązków wynikających z przygotowań do zbliżającej się wojny obronnej³⁶.

Do większych przedsięwzięć tego okresu w regionie na wyróżnienie zasługuje zbudowany w latach 1928–1937 najnowocześniejszy w kraju Szpital Miejski w Bydgoszczy. Z zaplanowanych 500 łózek oddano w pierwszym etapie 250³⁷. Szpital Miejski w Grudziądzu nie miał dogodnych warunków rozwoju. Szczupłość środków, a ponadto praktyki prywatnych lekarzy i klinik hamowały jego rozwój³⁸. Z dużymi trudnościami borykały się także Szpital Powiatowy im. Św. Antoniego i Szpital Żydowski we Włocławku³⁹.

Pomimo kryzysu gospodarczego lat 1929–1939, który zahamował rozwój opieki zdrowotnej, podejmowane działania po jego przewyżczeniu widoczne były w każdym z tych miast.

³⁵ A. Słowiński, *Rozwój szpitalnictwa polowego w Wojsku Polskim od lat trzydziestych do lat pięćdziesiątych XX wieku*. *Annales Academiae Medicae Lodziensis*, t. XXII, supl. 22, Łódź 1981, s. 226–228.

³⁶ R. Wankiewicz, *Ocena pracy służby zdrowia w czasie wojny obronnej 1939 roku*, Bydgoszcz 1987, s. 5–105.

³⁷ E. Soboczyński, *Szpitalnictwo w Bydgoszczy*, *Dziennik Bydgoski*, cz. I, 1932, nr 280, cz. II, 1932, nr 283, cz. III, 1932, nr 300.

³⁸ S. Głinski, *Dzieje Szpitala Miejskiego w Grudziądzu na tle historii szpitalnictwa grudziądzkiego*, Warszawa 1970, s. 33–45.

³⁹ T. Rejmanowski, *Opieka zdrowotna i społeczna w latach 1918–1939*, [w:] *Włocławek. Dzieje miasta*, pod red. J. Staszewskiego, t. II, Włocławek 2001, s. 339–352.